

Boekbesprekingen

DOOM, R. (red.), 'Tolerantie getolereerd? Islamitische en westerse opvattingen', Gent, Mys & Breesch, 1996, 190 p.

In het kader van de reeks 'Tegenspraakcahiers' verscheen bij de uitgeverij Mys en Breesch het boek met de uitdagende titel 'Tolerantie getolereerd? Islamitische en westerse opvattingen'. Met dit boek gaan de auteurs, ieder vanuit een verschillend gezichtspunt, de uitdaging aan de westerse tolerantienorm te duiden die het integratiedebat vandaag leidt. De algemene en ambitieuze vraagstelling luidt: '*Hoe springt men vanuit westerse rechtsvormen met andersculturele opvattingen en samenlevingsvormen om en hoe wordt tegenover intra- en interculturele verdraagzaamheid aangekeken vanuit culturen die fundamenteel door de islam zijn beïnvloed?*' (p. V).

De verschillende bijdragen zijn bedoeld als 'incentives' voor de lezer om over het integratievraagstuk zelf actief mee te denken. Terecht waarschuwt Ruddy DOOM de lezer in zijn inleiding ('Globalisering, deconstructie en tolerantie') dat hetgeen volgt hem of haar zal dwingen met de aangereikte stenen een eigen constructie te bouwen.

Het boek is opgedeeld in drie delen, nl. 'Het veld', 'De scheidsrechters' en 'De spelers'.

In het eerste deel wordt het domein waarin het integratiedebat gevoerd wordt, *Het veld*, kritisch gesitueerd. Jan BLOMMAERT ('De pragmatiek van tolerantie') wijst, in een semantische benadering van het woord 'tolerantie' in het politieke jargon, op de onderliggende machtsverhoudingen die deze term dekt. Hij komt daarbij tot de conclusie dat het geen antwoord kan bieden op racisme, uitsluiting en maatschappelijke marginalisering van minderheden. De auteur betwijfelt bijgevolg of deze term blijvend kan worden gehanteerd om het migrantenvraagstuk te benaderen. Pieter WELVAERT ('La tolérance? Il y a des maisons pour cela') benadert het tolerantiebegrip vanuit een geschiedkundige invalshoek. Hij toont aan dat doorheen de geschiedenis tolerantie als principe aangewend werd om politieke en staatkundige redenen, zij het in het kader van machtsstrijden, zij het ter wille van de openbare orde en de vrede, wat tevens de grens van diezelfde verdraagzaamheid aangaf. Dit leidt bij hem tot de vaststelling dat nog steeds, in navolging van de encyclopedisten, de 'gedoogden' deelnemen in de maatschappij, maar niet als gelijken voor de wet, laat staan als gelijkwaardigen aan andere burgers. Moraalfilosoof Koen RAES ('Tolerantie is een norm. Over de verschillen tussen tolerantie en cultureel relativisme, permissiviteit of groepsrechten') gaat op zoek naar een niet-cultuurgebonden tolerantienorm. Hij verheldert de emancipatorische en veranderingsgerichte draagwijdte van een dergelijke norm en verdedigt die tegen een cultuurrelativisme als onvoltooid einde aan het debat. Hierbij komt hij ertoe aan de tolerantie als norm een dubbele dimensie te geven. Enerzijds is tolerantie een wederzijds respect voor uiteenlopende morele keuzes. In die zin slaat de tolerantienorm een brug tussen culturen. Ander-

zijds dienen de groepsrechten van de minderheden in twee opzichten te worden ingeperkt, nl. zij kunnen geen beperking van de fundamentele rechten en vrijheden van de eigen leden wettigen en andere culturen mogen niet onderdrukt of uitgebuit worden. De auteur komt tot dat besluit door de fundamentele persoonlijke vrijheid als een integrerend bestanddeel van de tolerantienorm te beschouwen. Hierbij wordt echter een erg westers en dus toch cultuurgebonden concept van 'persoonlijke vrijheid' gehanteerd, wat hij trouwens zelf doet opmerken in zijn besluit. Abdulwahid VAN BOMMEL ('Intolerantie, ook voor moslims een probleem') benadrukt in zijn bijdrage over tolerantie in de islam, waarbij hij hoofdzakelijk refereert aan verschillende verzen uit de Koran, het belang dat de vrije wil er vertegenwoordigt. Vanuit religieuze hoek belicht deze auteur de betekenis van culturele en godsdienstige verscheidenheid, tegenover dewelke de Koran oproept tot verdraagzaamheid en respect. Hij pleit ervoor de heterogeniteit van de moslimbevolking te onderkennen, waar de moslims in de media en de politiek vaak als een monolithisch blok worden voorgesteld. Hetzelfde geldt voor Marc ROUSSEAU ('Tolerantie: een soennitische mening') die een soennitische visie op het tolerantieprincipe schetst als grondbeginsel van staats-, maatschappij- en cultuurvorming. Daar tolerantie *an sich* echter duidt op een relatie van ondergeschiktheid, dient de mens zich volgens deze auteur te houden aan respect en waardering. Tolerantie is voorbehouden aan god. Ook hij belicht het beginsel van de vrijheid in de islambeleving, in tegenstelling tot de westerse vrijheidsidee die voortspuit uit de Franse revolutie. Eén van de troeven van het hier besproken boek is dat het islamitische auteurs een vrij forum geeft om hun bijdrage aan het debat te leveren, waar ze in het maatschappelijke debat al te vaak ontbreken.

Het valt echter te betreuren dat zij zich laten verleiden tot een uitvoerige vergelijking van de islam met het christendom doorheen de geschiedenis, waarbij de eerste als veel toleranter uit de vergelijking komt, wat geïllustreerd wordt aan de hand van een beperkte selectie van koranische verzen.

De vooroordelen met betrekking tot het 'islamitische gevaar', na de val van het Oostblok, en betreffende de homogeniteit van de islam worden belicht en ontkracht door W.A.R. SHADID en P.S. VAN KONINGSVELD ('Moslims als minderheid: verguizeling van het westers islambeeld'). Binnen de islamitische bevolking in het westen bestaat een grote verscheidenheid. Dat geven onder meer de uiteenlopende opvattingen van islamitische geleerden over de dichotomie 'Dâr al-Islâm' (gebied van de islam) en de 'Dâr al-Harb' (gebied van de oorlog) aan. De auteurs besluiten dat de etikettering als moslim elke empirische fundering mist en een averechtse uitwerking kan hebben bij het uitstippelen van beleidsmaatregelen. Samen met VAN BOMMEL merken zij op dat overheden van de landen van herkomst echter een belangrijke greep houden op hun onderdanen, wat de integratie van deze groepen betreft.

In het tweede deel van het boek, *De scheidsrechters* getiteld, wordt dieper ingegaan op de structuren en instanties die in het veld in hun regelgeving al dan niet toepassing maken van het tolerantieprincipe. Ivo CARLENS ('De islam binnen of versus

een pluralistisch rechtssysteem?') situeert *in concreto* de verschillende standpunten binnen de diversiteit van de islamvisies met betrekking tot de mogelijkheid om een pluralistisch samenlevingsmodel te ontwikkelen als basis voor de multiculturele samenleving. Hierbij bedient hij zich van de noties 'cultuurrelativisme' en 'legal pluralism' om de weg te effenen voor deze vorm van samenleving, die moet vertrekken vanuit een eenheidsbasis. Ook zeer hekele onderwerpen worden niet gemeden. In het kader van een verhandeling over tolerantie kan men ten opzichte van het fenomeen van de eventuele bestraffing van geloofsafval niet doen alsof zijn neus bloedt. Dirk BEKE ('De wereldse bestraffing van geloofsafval binnen de islam: de poort voor fundamentele intolerantie') beschrijft de sfeer van fundamentele intolerantie ten opzichte van geloofsafval in sommige gemeenschappen, waarbinnen het moeilijk wordt voor islamgeleerden om vrijuit te spreken, daar de beschuldiging van dissidentie als politiek wapen hen als een zwaard van Damocles boven het hoofd hangt. Isabelle POPPE ('Het recht als instrument voor een meer tolerante samenleving? Een onderzoek naar de mogelijkheden en gevolgen van legal shopping') bekijkt vanuit een rechtssociologisch standpunt of de regelgever bij uitstek, nl. de wetgever, kan bijdragen tot de emancipatie van minderheden en of het recht bijdraagt tot meer gelijkwaardigheid. Het recht dient zeer flexibel te zijn wil het de diverse levensbeschouwingen naast elkaar laten bestaan. Bovendien kan het recht slechts zijn volle uitwerking hebben als de wetgever er zich voldoende rekenschap van geeft dat culturele minderheden ook onderworpen blijven aan eigen regelgeving, wat hen de mogelijkheid geeft tot 'legal shopping' over te gaan. Tolerantie kan aldus niet worden beperkt tot verdraagzaamheid tegenover het identiteitsbehoud binnen de privé-sfeer. Het vraagt een wezenlijke betrokkenheid en interactie, die tot uiting moet komen in het normatieve debat. In hoeverre tonen rechters zich tolerant ten aanzien van buitenlands recht waaraan andere levensbeschouwingen ten grondslag liggen? Marie-Claire FOGLETS ('Gradaties van juridische tolerantie ten aanzien van moslimgemeenschappen in België: een kritische ontleding') onderscheidt verschillende gradaties van tolerantie in de rechtspraak. Deze gaan van een grote verdraagzaamheid bij de ambtshalve toepassing van het vreemde recht met betrekking tot het persoonlijk statuut, tot een selectieve erkenning bij de wetsinterpretatie, veelal met betrekking tot religie, en ten slotte de reflex die in sommige domeinen bestaat tot bescherming van de interne rechtsorde. Dit wordt rijkelijk geïllustreerd met voorbeelden uit de rechtspraktijk. Zij pleit voor een 'droit à la différence' in plaats van een 'liberté de la différence', evenals een deelname van moslims in het wetgevende werk en in de rechtstoepassing zelf waardoor zij mee inhoud geven aan de grondbeginselen van het recht in de multiculturele samenleving.

Het derde deel van het boek is voorbehouden aan de protagonisten van het debat, de *spelers* in het veld. Er wordt plaats gemaakt voor de studie van concrete casussen. De discussie rond de hoofddoek is het voorwerp van de bijdrage van Michèle GOETHALS ('De islamitische hoofddoek: te nemen of te laten?'). Op verhelderende wijze differentieert zij de sociale en religieuze betekenissen van de 'hijab'. Vaak geïnterpreteerd als teken van onderwerping van de vrouw aan de man, kan het

dragen van een hoofddoek net zo goed een emancipatorisch effect hebben. Daarenboven wordt de protestfunctie van de hoofddoek al te vaak vergeten. Alfons HEYVAERT ('Tolerantie en huwelijk') bestudeert aan de hand van het huwelijksrecht in hoeverre ons maatschappelijk systeem andere normen verdraagt. Eerst schetst hij de evolutie van de morele waarden die de grondslag vormden van het Belgische huwelijksstelsel binnen het socio-economisch systeem. Deze analyse leidt tot de vaststelling dat polygamie en verstoting (rechtsinstituten die door de rechters op grond van de Belgische internationale privaatrechtelijke openbare orde bijna steeds geweerd worden ten voordele van het interne recht) eigenlijk toch niet zo vreemd zijn aan onze samenleving waarin vele waarden omtrent het huwelijk sterk verschoven zijn. Deze auteur is de mening toegedaan dat culturele verschillen overbenadrukt worden in het kader van de huidige crisis op de arbeidsmarkt. Deze crisis doet zich ook gevoelen in de volkswijken rond het Gentse na de teloorgang van de textielindustrie. In zijn case study wijst Jos LOOTENS ('Dagelijks leven in een Belgisch-Turkse buurt') aan dat de migrantengemeenschap er gescheiden leeft van de autochtone bevolking. Interculturele contacten vinden slechts plaats in de publieke sfeer. Conflicten hebben bijgevolg vaker betrekking op materiële aangelegenheden of openbare infrastructuur.

Het slotwoord komt toe aan Cafer KAÇAR ('Dagelijks leven in België: het standpunt van een Turkse moslim'), die het eisenpakket van de migrantenbevolking kort probeert te formuleren en een oproep doet tot wederzijds respect.

Het boek geeft vanuit zeer verschillende invalshoeken een goed overzicht van het denkwerk dat rond het integratie- en tolerantiedebat reeds werd verricht. Een grote kwaliteit berust in het feit dat het op geen enkel ogenblik poogt de lezer terwille te zijn of wil behagen door een comfortabele denkpijpe aan te reiken. De lezer wordt uitgedaagd doordat hem of haar hier een kans wordt aangereikt om zich een eigen mening te vormen. Iedere bijdrage vraagt om een dialoog. Dit werk is een must voor diegenen die wensen hun zegje te doen in het debat.

Goedele FRANSSENS

'Vreemdelingen en de sociale zekerheid', Instituut voor Sociaal Recht, Faculteit rechtsgeleerdheid, K.U. Leuven, Gent, Mys & Breesch, 1996, 140 p.

Op 19 april 1996 organiseerde het Instituut voor Sociaal Recht te Leuven een studiedag met als thema 'Vreemdelingen en de sociale zekerheid'. Het verslagboek van deze studiedag is inmiddels uitgebracht.

Het domein van de sociale zekerheid is breed en gediversifieerd. Het domein van het vreemdelingenrecht is dat eveneens. In deze verzamelbundel trachten de auteurs de band tussen beide in kaart te brengen. De regelgeving van de sociale zekerheid wordt op kritische wijze onder de loep genomen voor de verschillende categorieën vreemdelingen. Een aandachtspunt dat herhaaldelijk opduikt is dat van het onderscheid tussen EU-onderdanen en derdelanders en de weerslag van dat onderscheid